

РАЦИОНАЛНИ ОСНОВИ СТРАТЕГИЈСКОГ МИШЉЕЊА

RATIONAL BASIS OF STRATEGIC THINKING

ванр. проф. др Станислав Стојановић
ванр. проф. др Јованка Шарановић
Институт за стратегијска истраживање МО
stanislav.stojanovic@mod.gov.rs

Резиме: *Рад настоји да укаже на значај стратегијског мишљења и његовог континуитета у непрекидном процесу трагања за оптималним условима за заштиту националних интереса савремених друштава. Анализирају се нека од главних обележја савременог света која ревитализују значај стратегијске мисли као незаобилазне претпоставке у дефинисању позиције политичких ентитета у окружењу које креирају актуелни глобални процеси. У том контексту, рад настоји да понуди аргументе да је стратегијско мишљење примарно умна активност које има своје рационалне и методолошке основе.*

Кључне речи: *Стратегијско окружење, Стратегијско мишљење, стратегијска способност*

Abstract: *The paper attempts to highlight the importance of strategic thinking and its continuity in the continuous process of searching for the optimal conditions for the protection of national interests contemporary societies. It analyzes some of the main features of the modern world which make strategic reflection of reality the crucial point in the process of defining the position of a political entity in the environment created by global processes. In this context, this article aims to offer arguments that strategic thinking is primarily an intellectual activity that has a rational and methodological foundation.*

Key words: *Strategic thinking, strategic environment, strategic capability*

УВОД

Вечно је питање како пронаћи најпримеренију опцију за заштиту највиших вредности и интереса политички организованих друштава у, за сада, тешко отклоњивом анархичном контексту светске политике. Другим речима казано, шта подразумева стратегијска и концептуална

припремљеност једне друштвене заједнице за изазове и ограничења које намеће примарно антагонизована стратегијска реалност. Комплексност, непредвидљивост и наглашена асоцијална усмереност актуелних глобалних процеса стављају савремена друштва на тешко решива искушења.

Карактер и динамика односа у међународној политици, која је растрзана између визије глобалног друштва али и политичке праксе која има свој непрекидни континуитет кроз читаву историју људске цивилизације, ревитализује значај стратегијског промишљања позиције политичких друштава у тако профилисаној стратегијској реалности¹. Другим речима, што је стратегијска реалност комплекснија онда је, сасвим сигурно, неопходно и више стратегије а мање произвољности и случајности. Отуда, комплексност савременог света и бројни изазови са којима се он суочава, доприносе, да стратегијска мисао представља незаобилазну претпоставку у изналагању најпримеренијих начина како да се осигура заштита и промоција националних интереса, пре свега малих држава.

Стратегијска мисао примарно подразумева умни напор да се сагледава тоталитет стратегијског окружења једног политичког друштва, при чему се способност сагледавања стратегијског окружења примарно темељи на знању. У том смислу, без обзира што има заговорника да се стратегији рађају, модерни стратеги данас су тешко замисливи без одговарајућих знања која имају своју неспорну рационалну и методолошку заснованост.

1. СТРАТЕГИЈСКА МИСАО – УМНА МИСАО

Постоји снажно уверење да стратегијско мишљење примарно представља умну активност² која треба да елиминира елементе спонтаности у егзистенцији једног народа или државе. Данас, када су услови индивидуалне и друштвене егзистенције људи детерминисани донетима информатичког друштва и технолошког прогреса више него икада раније, и када комплексност модерних друштва наставља да још снажније креира конфликтну заснованост интерних и екстерних социјалних релација, ресурси знања представљају снажан подстрек реафирмације стратегијског приступа реалности. Тим више јер највише добро једне државе није датост већ задатост³, што значи потребу за значајним мисоним напором у стратешком промишљању путева за очување виталних националних вредности и интереса.

¹ S.Stojanović, D.Bojanić, D. Bozanić, «Globalization and contemporary Strategic Thought», Managment –Theory, Education and Practise, Conference Proceedings of International Scientific Conference, Liptovsky Mikulaš, Slovakia, 2014, ISBN 978-8040-496-3, p. 327-336.

² R. Kennedy, исто, стр. 6.

³ Д.Вишњић, Стратегија државе као судбина нације, ВИЗ, Београд, 2006, стр. 98.

Бројни су мислиоци који који су наглашавали умни контекст као најзначајније одређење стратегије. Жоли де Месеро, који је први употребио појам стратегије у модерном значењу крајем 18. века, у својој кењизи Теорија рата наглашава да ...» прављење рата је ствар рефлексија, комбинација идеја, предвиђања и дубоког закључивања и коришћења расположивих средстава... Да би формулисала планове стратегија разматра однос између времена, простора, средстава и различитих интереса, и сваки фактор узима у обзир ... што је је област дијалектике, другим речима, закључивање које је највиша способност ума⁴.

За разумевање стратегије, како је сматрао Клаузевиц, од примарног значаја јесте разумевање рата, јер основни захтев који се поставља пред стратегију јесте како победити у рату. Због тога било која дискусија о стратегији мора своје полазиште да темељи на разумевању природе и суштине рата као најдрастичнијег друштвеног сукоба. Клаузевиц је казао да је рат акт силе који приморава нашег непријатеља да испуњава нашу вољу. То значи да рат укључује специфичну силу, различиту од политичке, економске и војног надметања. Исто тако, рат није само бесмислено убијање, већ је инструмент који служи да би се постигли политички циљеви, што га разликује од других типова насиља. Управо због тога било би погрешно третирати рат као ништа више од насиља, јер рат има своју динамику која га чини незграпним инструментом ако изостане адекватна стратегија.⁵ То значи да ако рат нема одређени легитимитет који му обезбеђује стратегија, онда је он насиље. Без стратегије, моћ је изгубљено оруђе, односно, безвредно убијање може да буде само злочин. Другим речима, стратегија као основ победе треба да буде различита од сирове моћи.⁶

У основи стратегије је парадигма пројектованих циљева и средстава и начина за њихово достизање, али и начин контроле опонената из стратегијског окружења. Зато стратегија је или би требало да буде рационални процес. Клаузевиц наглашава да нико не почиње рат или не би требало да га почне, без претходне јасне мисли шта планира да постигне ратом и како планира да управља ратом. Другим речима успех у рату зависи од јасне артикулације политичких циљева и развоја одговарајуће стратегије. Много је примера који указују да се понекад државе упуштају у рат без јасних и достижних циљева и стратегије за њихово достизање. Пример Француске у време Наполеона, Немачке у I и II светском рату, САД у Вијетнаму потврђује да су наведене земље побеђивале у многим биткама али да су губиле ратове захављујући непримерним стратегијским пројекцијама.

⁴ Преузето у: H. Strachan, «The lost mening of Strategy», Strategic studies A Reader, edited by T.Mahneken, J.Maiolo, Routledge, New York, 2008, p. 422.

⁵ T.Mahneken, J.Maiolo, Strategic studies A Reader, Routledge, New York, 2008, p. 2

⁶ R. Betts «Is Strateg an Illusion», Internal Security, 25: 2

За Бродија стратегија је много више од практичне примене неколико здраворазумских правила због чега она мора да се изучава методично, наглашавајући значај ригорозног проучавања научених лекција из ратова вођених у прошлости. Броди инсистира на научном приступу у проучавању стратегије, наглашавајући захтев да стратегија постане социјална наука слично као економска наука, јер обе полазе од основних поставки о људским односима. Наравно, методичност у изучавању стратегије није гаранција да се нужно дође до правих одговора, али третирање стратегије као науке отвара пут ка постављању правих питања.⁷ На сличан начин размишља и Јаблонски, при чему наглашава да је тешко тврдити да је стратегија наука или да би она требало да буде наука у смислу природних наука. Међутим, за њега нема дилема да би стратегија требало да буде интелектуална дисциплина највишег реда.⁸

За Колина Греја стратегија није ни политика нити битка, она је најпре мост који повезује политику и битку.⁹ Исто тако, може се рећи да стратегија није ни вештина нити наука, она је на одређени начин и једно и друго. Вештина као стваралачко умеће подразумева способност да се мисли стратегијски кроз искуство, посматрање и учење.

2. МЕТОДОЛОШКА ЗАСНОВАНOST СТРАТЕГИЈСКЕ МИСЛИ

Као наука, стратегија подразумева мисао која захтева тежњу ка знању које, између осталог, укључује препознавање и дефинисање стратегијских проблема, прикупљање и анализу информација и формулисање и тестирање могућих решења.¹⁰ Отуда, без обзира што има заговорника да се стратегије рађају, модерни стратеги не могу да буду то без одговарајућих знања. То значи, образовање представља кључну претпоставку у процесу изградње способности за стратегијско промишљање безбедности и путева за њено достизање и унапређење. Та чињеница долази посебно до изражаја у контексту глобалних процеса и пораста небезбедности света, што утиче на све снажнији процес редефинисања улоге савремених оружаних снага и поставља нове захтеве пред официрски кор, али и пред цивилна руководства. Способност за стратегијско сагледавања комплексног безбедносног окружења и све бројнијих фактора неизвесности и ризика постаје приоритет. У развоју таквих способности официра и цивилних руководилаца, стратегија, чији

⁷ B. Brodie, "Strategy as a science," in Strategic studies A Reader, edited by T.Mahneken, J.Maiolo, Routledge, New York, 2008, p. 8-21

⁸ D. Jablonsky, «Why is Strategy difficult» Guide to Strategy, US Army College, February 2001.

⁹ C. S. Gray, "Why strategy is difficult", Strategic studies A Reader, edited by T.Mahneken, J.Maiolo, Routledge, New York, 2008, p.394.

¹⁰ R. Kennedy, исто, сmp. 15.

тематски садржаји данас далеко превазилазе аутентичне оквире војне делатности, има посебно место.

Подручје истраживања стратегије, тиче се стратегијске стварности, које је у савременим условима подложна скоро запањујућим променама по мери цивилизацијских продора информатичке револуције, при чему ти технолошки донети свој најпунји одраз имају у војној делатности. Бројни аспекти технолошког развоја савременог доба допринели су да рат као најдрастичнији облик друштвеног сукоба постане комплексан, свепрожимајући друштвени феномен, који подразумева агажман свих расположивих реасурса и знатно шири контекст акција и мера које друштво треба да предузима у заштити темељних вредности и интереса. Нови садржаји рата као тоталног сукоба утицали су да објекат истраживања стратегије превазиђе садржаје ратоводства и обухвати бројне невојне аспекте одбрамбеног организовања државе, односно делатност која захвата функцију одбране државе у целини.

Та околност налаже потребу темељног теоријског сагледавања актуелне стратегијске стварности и предвиђање токове у стратегијском окружењу који угрожавају највише добро једног политичког колективитета. Тим више што највише добро захтева непрекидни континуитет напора, односно перманентни мисаони напор у стратешком промишљању путева за очување виталних националних вредности и интереса и дефинисања одговарајуће стратегије управљања државом.

За стратегијску мисао, која дефинише основни дискурс једне политичке заједнице значајно је да ли је таква мисао остварива, односно колико је успешна. Отуда, стратегија, као примарно умно промишљање позиције државе у стратегијској стварности, треба да буде ваљано организоване и непротивуречна замисли пожељног¹¹, односно као такве оне подразумевају одређену менталну слику пројектоване стварности. Непротивуречне замисли пожељног суштински се свode на избор и селекцију средстава циљева ради достизања пројектованих циљева. Наравно, однос средстава и циљева, како исправно закључује Симић, представља неуралгично језгро остварљивости било које стратешке замисли.¹² Баш због тога, стратегијско мишљење треба у погледу средстава и циљева да буде рационалан избор и да, пре свега, узме у рачун расположива средства.

Размишљање о рату указују да је он производ људског духа, јер и чињење рата подразумева посебне менталне облике и поступке¹³. Акција које се тичу рата захтевају посебну духовни профил, одређен тип поимања ствари и одређен тип менталних способности и концепција. Проучавајући темељно рат, Клаузевиц је закључио да су све ратне акције прожете

¹¹ Д. Симић, Светска политика, међународни поредак, светска политика и глобални односи, "Чугоја штампана", Београд, 2009, стр. 182.

¹² Д. Симић, исто, стр. 182.

¹³ L. Poirier, "Misliti Strategijsk"i, Strategiquement, br. 49/9.

снагом интелигенције и њеним ефектима. Због тога питање како мислити да се не би чинило било шта и било како¹⁴ представља суштински захтев који се поставља пред стратегијску мисао који треба да обезбеди што конзистентнији однос између акције и мисли. Трансформација савременог рата и све бројнији фактори неизвесности и ризика који карактеришу савремену реалност, више него икада раније захтевају да се има јасна мисао о ономе што се намерава да се чини и идеје како то постићи. Случајност и спонтаност у примени расположивих средстава, како тврди Кенеди, не могу се сматрати стратегијом¹⁵. Стара тежња стратегије била је и остаје да се умање непогодности случајности која карактерише свако делање.

Остаје као до краја неразрешено питање о томе да ли је стратегија резултат интуиције или разума. Има аутора који заступају идеју да је стратегијска мисао много више од рационалне акције и да успешна стратегија не долази од ригорозних анализа већ од посебног стања мисли. «Мисао стратега, која проницљиво и доследно води ка испуњењу циља... покреће мисаони процес који је у основи креативан и интуитиван више него рационалан».¹⁶ Наравно, како сматра исти аутор, стратегије не одбацују анализе и без њих они тешко могу да буду стратегијски креативни, али им они служе само да стимулишу њихову креативност, да провере идеје које им се јављају и да предвиде стратегијске последице тих идеја. Отуда за неке овакви ставови потврђују да су стратегије рођени, што значи да се они не стварају.¹⁷ Међутим, исти аутор сматра да ментални склоп стратега може на одређени начин да буде репродукован код људи који имају мањак природног таленат за стратегију. За то постоје специфични рационални концепти и приступи који помажу развој менталног склопа који може да има предиспозиције за креирање супериорних стратегијских идеја.

Међутим, без обзира колико су наведени ставови коректни, царство неизвесности какво је савремено окружење, захтевају да стратегија, као примарно мисаона активност, систематизује истраживање услова рационалности акције и рационалности инструмената. Следећи идеју да рационални начина размишљања и примена одређених поступака може да буде основа за стимулисање креативног процеса у процесу стратегијског одлучивања, Кенеди настоји да дефинише неке универзалне елементе креирања стратегијског начина размишљања који треба да тренирају мисао стратега да размишљају рационално и методолошки исправно и да стимулишу креативне процесе који воде развоју добро дефинисаних стратегија и планова који могу да буду применљиви на свим нивоима људских односа.

¹⁴ Исто.

¹⁵ R. Kennedy, исто, стр.15.

¹⁶ Исто, стр. 25.

¹⁷ Исто.

Он нуди седам елемената стратегијског мишљења, сматрајући да су то претпоставке без којих рационална мисао није могућа. Анализа окружења, дефинисање интереса и циљева, индентификовање основних противника и конкурената и осталих значајних актера; индентификовње и анализа могућих опција и вероватноћа њиховог успеха; селекција опција и анализа алтернатива у погледу потенцијалних фрикција; реоптимизација у светлу измењених околности; евалуација опција и модификација опција или замена другим опцијама.

Дефинисање окружења представља први корак у процесу стратегијског мишљења чији резултат треба да буде стратегија одговора на актуелна и потенцијална угрожавања интереса, или ако се ради. У основи, дефинисање окружења, подразумева детаљно сагледавање факата који га најзначајније одређују, при чему, како сматра Кенеди, перцепција окружења мора да буде објективан, а не субјективно утемељен поглед. У војном смислу, то подразумева разматрање оперативног простора и укључује економске, политичке и социолошке факторе, као и снаге и факторе чије деловање има оспоравајући карактер, али и снага које имају подржавајуће рефлексије.¹⁸ Фактори су неутралне вредности и управо због тога њихово објективно вредновање је од изузетног значаја за поуздану стратегијску мисао. Кенеди посебно наглашава да треба избегавати увођење у анализу вредности и позицију свих осталих актера у окружењу, јер такав приступ пре ће замаглити него ли помоћи у јасном сагледавању окружења, јер је јасноћа незаобилазан услов за развој ефективне стратегије.

Након детаљног сагледавања ситуације, следи фаза идентификовања интереса. Свакако, индентификација интреса представља посебно осетљиву фазу која је често оптрећена мноштвом различито усмерних процеса који стварју недоумице што има за последицу одсуство јасне одређености у погледу интереса и јасног сагледавања шта их нарушава. Кенеди оправдано упозорава на опрез када је више интереса, при чему посебно скреће пажњу на опасност преувеличавања угрожавања интереса, јер таква ситуација много чешће отежава него ли што олакшава перспективу за једну ефикасну стратегију. Мултификовани интереси, што је најћешче случај, подразумевају дефинисање приоритета интереса, јер сви интереси немају исту тежину. Приоретизација интереса је од посебног значаја јер представља полазну основу за анализу и евалуацију опција одговора на потенцијална угрожавања, као и способности које су неходне.

Када су интереси и индентификовани и када је извршена њихова приоритизација, неопходно је спецификовати краткорочне и дугорочне циљеве. Значајно је да се циљеви сагледавају у што ширем контексту. Добро стратегијско размишљање на националном нивоу захтева да се регионални и глобални циљеви, који на први поглед нису повезани са

¹⁸ Исто.

оним на националном нивоу, буду адекватно схваћени и дефинисани. Кенеди подсећа да данашња глобализована арена отвара просторе снажне међузависности повезаности па кризе у једном делу света често имају снажне рефлексије у другим деловима свет, « јер у данашњем глобализованом свету, кризе и њихове солуције ретко егистирају у изолацији»¹⁹. Зато је императив да стратегисти поседују добро разумевање ширег контекста циљева пре анализа потенцијалних опција за деловање у раније дефинисаном окружењу. Наиме, свака кризна ситуација може да креира могућност која ће унапредити или угрозити достизање у ширем контексту дефинисане циљеве. Јасно сагледавање ширих циљева је посебно значајно кад одређени циљеви нису јасни. Исто тако, значајно је и направити приоритете међу циљевима.

Разумевање циљева и интереса главних противника, као и осталих главних актера, је од највећег значаја у адекватном конципирању стратегије. Наравно, због спекулација које играју изузетно значајну улогу у противуречној стратегијској реалности, ретко се са високим степеном поузданости могу да знају циљеви и интереси других, посебно других држава, потенцијалних противника. Зато коректно знање мора зато да узме у обзир факторе као што су историја, култура, актуелна политичка динамика и понашање, као и остале факторе који утичу на процес одлучивања главник противника. Одсуство разумевања таквих фактора води дубоком неуспеху.

Наредна фаза је индентификовања потенцијалних опција које потенцијално могу да омогуће достизања дефинисаних циљева, при чему у основи индентификовања јесте анализа цене и ризика које свака од опција са собом носи. На националном нивоу опције обично укључују више инструмената националне стратегије која су мултификована средства која треба да буду коришћена да би се постигли жељене резултати. Такви инструменти обично укључују средства као што су политичка, дипломатска, економска, психолошка и војна. Развој опција захтева највиши степен креативности, при чему, стоји оцена, да је индентификовање и развој опција веома често најслабији аспект стратегије. Тај процес је праћен дилемом да ли се опеределити за најзахтевнију или најмња захтевну опцију, или изабрати опцију која је између крајњих опција. Чак и добра стратегија није ослобођена ризика, када је реч о избору стратегијског одговора.

Последња фаза стратегијског мишљења представља избор опције. Свака опција се вреднује имајући у виду њену цену и ризике, односно колико је њена вероватноћа да умањи могућност утицаја негативних и непредвидивих ситуација, односно фрикции и магле које прате динамику друштвених догађања. У овој фази, за Кенедија, интуиција има посебно важно место, при чему за њега интуиција није погађање, већ моћ или

¹⁹ Исто, *стр.* 29.

способност која је директно утемељена на знању или схватању које нема евидентну рационалну структуру. То је разборит и хитар поглед који обезбеђује тренутно разумевање које долази од претходног знања и искуства.²⁰ Све то подразумева добро познавање свих елемената окружења и актуелне ситуације, добро познавање свих актера, као и компетентно познавање снаге и слабости расположивих инструмената који стоје на располагању. Отуд, стратегија је најбоље схваћена као процес мултиликваних интеракција који узети заједно генерешу одређене резултате-исходе, односно интегрисана примена расположивих средстава да би се постигли жељени циљеви. На националном нивоу избор опције подразумева широк спектар политичких, дипломатских, економских, информатичких и војних инструмената.

Кенедијева структура елемената стратегијског мишљења, у основи је коректна, иако је превасходно намењена за војне сврхе. Она следи логику да стратегијско разматрање позиције једног колективитета примарно треба да дефинише његове интересе и циљеве, да процени шта те интересе и циљеве угрожава и да, на крају, понуди инструменте за њихову заштиту. Таква методолошка матрица треба да буде основа да стратегијско мишљење осигура стратегијску припремљеност државе за интегрисану примену расположивих средстава да би се постигли жељени национални циљеви. Управо због тога, изучавање стратегије треба да примарно буде усмерено ка изградњи способности да се мисли стратегијски. У том смислу, она је много више него практична примена једног броја здраворазумских правила, због чега мора да се изучава темељно и ригорозно. Остаје као неспорно да одсуство стратегијских способности има за последицу одсуство стратегије, а такво стање повећава вероватноћу неуспеха.²¹

ЗАКЉУЧАК

Умно разматрање стратегијске реалности остаје важна претпоставка савремених друштава у изналажењу примерених одговора на изазове које намеће системски неуређено глобално друштво. Све очигледнији „повратак историје“²² и стратегијски контекст у коме релације сукобљености поново представљају преовлађујуће обрасце међународне политике захтевају трајни системски напор теоријског и практичног ума како би се избегла стихијност и волунтаризам у егзистенцији једне политичке заједнице и неутралисала моћ свих оних тенденција које угрожавају њене основе.

²⁰ Исто, *стр.* 38.

²¹ Исто, *стр.* 17.

²² Р. Кејген, Повратак историје и крај снова, *Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009.*

Поседовање способности за стратегијско умовање и стратегијско деловање креира претпоставке да се у стратешким процесима не буде само објекат, већ да се на њих и утиче и тако објективизира могућност достизања највишег добра. Добро је познато да карактер стратегијске реалности у одређеној мери зависи и природе стратегијског деловања једног политичког колективитета. Одсуство таквих стратегијских способности, што није ствар појединца већ државе и друштва, нужно има за последицу неутемељеност стратегијских решења, па самим тим и ограничену моћ предвиђања и одговарајућег деловања.

Отуда потреба да стратегијско промишљање стратегијске реалности буде умно утемељен поглед у будућност који ће узети у рачун сву комплексност и непредвидивост глобалних односа и дефинисати кључне претпоставке за егзистенцију и развој једне политичке заједнице. Умна зснованост стратегијског погледа унапред треба да умањи опасност накнадног оспоравања његовог стратегијског значаја. Такав захтев актуелизује значај изучавања стратегије као области која је од суштинског значаја у припреми политичких и војних руководилаца. Постоје снажни разлози за став да, када је у питању заштита националних интереса, не постоји ништа што је трајно значајније нити што је интелектулно захтевније од Стратегије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bets K.Rishard, »Is Strategy an Illusion», *Internal Security*, 25: 2
2. Вишњић Душан, *Стратегија државе као судбина нације*, ВИЗ, Београд, 2006.
3. Gray S. Colin, *Out of the Wilderness Prime Time for Strategic Culture*, Nuklear Strategy Forum, 2006.
4. Gray S. Colin, *Strategy and Defense Planning-Meeting and Challenge of Uncertainty*, Oxford University Press, 2014
5. Ерл Мид, *Творци модерних стратегија*, Култура, Београд, 1952.
6. Jablonsky David, «Why is Strategy difficult» *Guide to Strategy*, US Army College, February 2001
7. Kenedy Robert, “The elements of strtegiic thinking”, *Teching Strategy:Challenge and Response*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College
8. Ковач Митар, *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности*, Свет књиге, Београд, 2003.
9. Кревелд В. Мартин, *Велика трансформација рата*, Службени гласник, ФБ, Београд, 2010.

10. Luttwak N Edward, *Strategy The logic of war and peace*, The Belknaprers, Hrvard Unversity, Cambridge, Massachuettes, London, 2003.
11. Poirer Lucian “Misliti strategijski”, *Strategiquement* br. 49 /91
12. Сун Цу Ву, *Умеће ратовања*, Моно i Манјана, Београд, 2009.
13. Симић Драган, *Светска политика, међудржавни и међународни поредак*, светска политика и глобални односи, “Чигоја штампа“, Београд, 2009
14. S.Stojanović, D.Bojanić, D. Bozanić, «Globalization and contemporary Strategic Thought», *Managment –Theory, Education and Practise*, Conference Proceodings of International Scientific Conference, Liptovsky Mikulaš, Slovakia, 2014, ISBN 978-8040-496-3, p. 327-336.
15. T.G. Mahnken, J.A.Maiolo, *Strategic studies*, Routledge, New York, 2008.
16. Clausewitz Von Karl, *On War*, Princeton University Press, Princeton,1984